

Dobay
Pál

A PILISSZENTKERESZTI ERDÉSZET TÖRTÉNETE

Az új Üzemtervezési Útmutató 47.21 pontjában ezt olvassuk: „*Történeti áttekintés.* Ebben a részben ismertetni kell az erdő történelmi múltját, birtokviszonyait. Átfogó jellemzést kell adni a múlt gazdálkodásáról és minden olyan körülményről, amely hatással volt az erdő jelenlegi állapotának a kialakulására.”

Ha az üzemterv készítője megnyugtatóan teljesíteni akarja az idézett két mondatnyi előírást, jelentős idő- és munkatöbblettel kell számolnia. A terepen töltött — legfeljebb néhány hónapnyi — idő kevés az üzemtervezés alatt álló terület gazdaság- és helytörténeti adatainak összegyűjtésére, majd ezek rendszerezésére. A téli feldolgozási időszakra — tapasztalat szerint — még fokozottabban áll ez a megállapítás. Az erdőfelügyelő viszont legtöbbször már hosszú évek óta mozog a kérdéses területen. Munkája közben akaratlanul is megtud számos ilyen vonatkozású adatot. Kapcsolatba kerül idős emberekkel, kollégákkal, akiknek elbeszélése és visszaemlékezése számottevő érték lehet. Kezébe akadhat régi üzemterv, gazdasági feljegyzés, helytörténeti munka vagy egyéb írás. Egyszóval az erdőfelügyelő sokkal hivatottabb az üzemterv egyik tartozékát képező erdészettörténeti leírás elkészítésére, mint üzemtervező kollégája.

E meg gondolás alapján írtam meg a felügyeletem alatt álló, az elmúlt évben üzemtervi megújításra került Pilisszentkereszti Erdészet történetét — egyúttal mintát adva hasonló helyzetben levő kollégáim részére is.

TÖRTÉNELEM ELŐTTI IDŐK

A mai Pilisszentkereszti Erdészet területén már az őskorban tanyát vert az ember. A *Pilisszántói kőfülkében* (Pilisszántó 12. tag) 38 000 éves településre bukkantak a régészek. Ez a hely tarándszarvas-vadászok tartózkodási helye volt. A Kiskevély oldalában levő *Mackó barlang* (Csobánka 43. tag) feltárása során öt kultúrréteg került napvilágra. Ezek közül a legalsó — tehát a legrégibb — olyan leleteket nyújtott, amelyek arra utalnak, hogy ez a barlang a Tata környéki ősember téli szállása lehetett.

A korai vaskorban a környék központja valószínűleg a pomázi *Kőhegy* (Pomáz 69. és Szentendre 55. tagok) tetején állott. Itt ugyanis 1938-ban hatalmas, fából épült, földsáncokkal megerősített vár maradványait tárták fel. Mellette pedig — a *Dera pataktól Kiskovácsi pusztáig* — egész sor egykorú település nyomait találjuk. Ezek népe veszély esetén hamar felmenekülhetett a biztos védelmet adó kőhegyi várba.

KELTA KOR

A kelták idején a név szerint is ismert *eraviszkusz* törzs élt e tájon. A kőhegyihez hasonló céllal épített váruk a *Nagy Csikóvár* csúcsán állott (Pomáz

48. tag). Hatalmukat később erősen gyengítették a *dákok*, akiknek emlékét *Pomázon* is megtaláljuk.

RÓMAI KOR

A római hódítók időszámításunk kezdete körül jutottak uralomra a környéken. A Római Birodalom hadmérnökei nemcsak jelentős erődvonalszisztémát (limes) építettek ki itt a tartományok védelmére, hanem hadászati és kereskedelmi szempontból egyaránt fontos úthálózatot is létesítettek. Pl. jól ismerjük és részben még ma is használjuk a *Nagykevély* és a *Ziribár* oldalában húzódó, innen *Pilisszántó*—*Kétkükkfanyereg*—*Pilismarót* felé vezető utat. Ennek egyik mellékága a *Dobogókőre* is felvitt, ahol őrtorony állott. A termékeny völgyekben egész sor mezőgazdasági jellegű település létesült. Ezek közül legszámtöbb emlékek a mai *Dolina majori* és a — részben már feltárt — *Gyopár forrás* felé vezető út melletti romok.

NÉPVÁNDORLÁS KORA

A *hunok* előnyomulása a Római Birodalom gyengítéséhez, majd megdöntéséhez vezetett. Az V. század derekán már a hunok uralkodnak a tájon. Utánuk, a VI. században, a *longobárdokat* találjuk e helyen. Tőlük 567-ben az *avarok* veszik át a hatalmat.

HONFOGLALÁS KORA ÉS ÁRPÁD-KOR

Az avarság kétségtelenül megérte a honfoglaló magyarok bejövetelét. Magyar őseink a X. század elején vették birtokukba a Dunakanyart. Ez a vidék központi területe is lett az Árpád-háznak. Egyik bizonyíték erre a pomázi *Lugi dűlőben* levő magyar temető. Magyar elődeink valószínűleg mágnesvasércet kezdtek kitermelni a pomázi *Holdvilág-árokban* és ezt minden bizonnyal a közeli falvakban: Alsó- és Felső-Kovácsiban (ma *Kis- és Nagykovácsi puszta*) dolgozták fel.

A pilisszentkereszti *Kláštrumkertben* most van feltárás alatt a III. Béla idejében, 1184-ben alapított pilisi cisztercita apátság. (Megelőzően is állott valahol a közelben jelentős kőépület, amint ezt a szörványosan talált, szépen faragott kövek, ill. kőemlékek bizonyítják.) A rendi krónikákat meggyőzően igazolják az eddigi eredmények: a kolostor jelentős egyházi- és kultúrközpont volt az Árpád-korban. Virágkorában gyakran látta vendégül a királyt és udvartartását. Különösen II. Endrének volt kedvenc tartózkodási helye. Csaknem bizonyosra vehetjük, hogy a kolostor falai közé helyeztette nyugovóra felesége, a meggyilkolt merániai Gertrúd holttestét 1213 szeptemberében.

Pontos erdészettörténeti adatok nem állnak még rendelkezésünkre ezekből az időkől. A kolostor ittlétéből azonban világosan következik, hogy számtalán kezdetleges erdőhasználat és mészégetés folyt a környéken a vadászat mellett. A mai Pilisszentkereszt község és a Pilis-oldal közötti erdő irtása is ekkor kezdődött meg szántóföld-nyerés céljából, hiszen a nagyobb középkori kolostorok közelében mindig megtalálunk egy földművelő-állattenyésztő falut, amely a szerzeteseket élelemmel és egyéb mezőgazdasági cikkekkel látta el.

Az apátságot a tatár pusztítás után — Dél-Franciaországban kialakult, kifinomult, csúcsívbe hajló román stílus szerint — újjáépítették. Új lakói a boldog Özséb esztergomi remete-kanonok által alapított pálosrendi szerzetesek lettek. Pártfogójuk és jótévőjük, IV. Béla gyakran és szívesen felkereste őket pilisi vadászatai alkalmával. Királyi adománylevél is bizonyítja, hogy a rend tulajdona volt a mai erdészeti területének jelentős része a mohácsi vészig, 1526-ig.

TÖRÖK HÓDOLTSÁG ÉS AZ EZT KÖVETŐ ÉVSZÁZAD

A pilisszentkereszti cisztercita, majd pálos kolostor valószínűleg már 1526 őszén elpusztult, amikor az ország szívébe nyomuló török sereg — a mohácsi csata után — az akkor ismert 170 magyar pálos kolostor közül 11-et megsemmisített. A török uralom másfél évszázada alatt vadonná változott a kolostor és környéke. Így találták azt a Buda felszabadulása (1686) után az egykori kolostorai felkeresésére kiküldött rendtagok. A rend nagy lendülettel látott hozzá az újjáépítésnek. Valamennyi — így a szóban levő pilisszentkereszti — kolostor felújítására azonban nem került sor, mivel időközben megváltozott a rend munkaterülete: a remeteéletet a lelkipásztorkodás és az ifjúság nevelése váltotta fel. A távoli, magányos völgyek helyett inkább a fejlődésnek induló városokban volt szükség szerzetesekre. Az erdőbirtok tulajdonjoga azonban visszakerült a Pálos rendhez a XVIII. század végéig. Számottevő erdészettörténeti adatokat nem találunk e korszakból a rendi krónikákban, hiszen fa és vad — az erdő e két legősibb főterméke — még korlátlan mennyiségben állt rendelkezésre, így nem volt mit feljegyezni ezekről. Gazdaságtörténete csak a szűkös időknek van.

KÖZALAPÍTVÁNYI ERDŐK A II. VILÁGHÁBORÚIG

1782-ben *II. József* — egyéb szerzetesrendekkel együtt — a pálosokat is feloszlatta. Vagyonukból alapítványt létesített az iskolák, kórházak, lelenc- és nyomorékotthonok, valamint egyéb — eddig a különféle szerzetesrendek által fenntartott — népjóléti intézmények további ellátására. Így került a Magyar Vallás- és Közalapítvány tulajdonába a mai pilisszentkereszti állami erdő. (A közbirtokossági erdőt még Mária Terézia adományozta a község lakosságának az 1700-as évek közepén.)

Itt — akárcsak a többi közalapítványi erdőben — a korhoz képest magas színvonalú erdőgazdálkodásról adhatunk számot. A múlt század második felétől kezdődően üzemtervek szabályozzák a fatermelést, Ekkor létesült a mai erdészet jogelődje is. Az erdészet hajdani fontosságát és tekintélyét bizonyítja, hogy irodahelyisége — a jelenlegi garázs és javítóműhely — a község központjában épült: közvetlenül a templom, a plébánia, községháza és kántorlak mellett. Lényegileg ma is az erdészet a község egyetlen üze me.

Kissé részletesebben vizsgálva az erdőgazdálkodás egyes ágazatait, a következő képet látjuk a pilisszentkereszti erdőben 1945-ig:

Véghasználat

A vágásérettségi kor tölgy esetében (sarj is!) 100 év, bükk szálerdőben 120—130 év (sarj néhány évtizeddel kevesebb) volt. A *Pilistetőn* levő, ma mintegy 80 éves bükkállományok a legmeggyőzőbben bizonyítják, hogy a múlt század vége felé itt élő és dolgozó erdészelődők kiválóan oldották meg a bükk annyira kényes, nagy gyakorlatot és körültekintést igénylő természetes felújítását. Vajon mi hogyan fogunk megbirkózni ezzel a már-már ismét küszöbön álló feladattal? Tölgyesek esetében szintén természetes felújítással párhuzamosan folyt a véghasználat.

Tarvágás nyomaival csak elvétve találkozunk. Ekkor — a kor általános gyakorlata szerint — fakitermelő cégek lábán állva vették meg a letermelendő erdőt (pl. Pilisszentkereszt 26/C — „Mathus vágás”), ám felújítását minden esetben nagy gondnal végezte el az erdőgondnokság, nem egyszerű fajcserét is sikeresen alkalmazva. Pl. *Pintér István* ker. vez. erdész említi, hogy a mai Pilisszentkereszt 15—16 tagból 1936—39 között igen értékes és méretes vörösfenyő (!) anyag került kitermelésre és elszállításra, jöllehet ez a fajfaj közis-

merten nem őshonos a Pilisben. E szép eredmények sorát néhány kudarc is tarkítja. Pl. egy *Pilis-oldali* tarvágás lucfenyővel, hegyijuharral és bükkal történő mesterséges felújítása úgyszólván teljesen meghiúsult *Pintér István* vizszaemlékezése szerint.

A két világháború között a véghasználati fatömegnek bükkösökben 15—20 százaléka volt iparifa, furnér- és fűrészrönk formájában; tölgyesekben viszont olykor a 60%-ot is elérte az iparifakihozatal, főleg az akkor nagy keresletnek örvendő kisvasúti talpa termelése miatt.

Gyérítés

A korszak Heyer német erdésztudóstól származó gyérítési alapelve szerint „korán, gyakran, mérsékelten” végezték a nevelővágásokat. A mai, „racionálisan” gyérítő erdész főleg a *mérsékelten* szó gyakorlatán ütközik meg, pedig a *pilistetői* bükkösök kézzelfoghatóan bizonyítják: ágtiszta, hengeres, magas törzset csak megfelelő sűrűségű hálózatban lehet nevelni. Természetesen a régi gazdasági feljegyzésekből kitűnő 10—20 m³/kat. hold gyérítési erély ma már feltétlenül kevésnek bizonyul, de a másik végletet jelentő 80—100 m³/ha létjogosultsága még nincs megnyugtatóan igazolva.

Radikálisan irtották viszont a gyérítések során a gyomfákat és a villás egyedeket. Ennek eredményeként — némi gyertyáneleg mellett — csak szálanként találunk a bükkösökben magaskőrist, hegyi- és koraijuhart; hárs és virágkőrís pedig még mutatóban sem fordul elő. A most növedéfközpontú gyérítési korban levő tölgyesekben meglehetősen csekély a cser elegyaránya. Elgondolkoztató azonban, hogy a mai 30 éven aluli fiatalokban egyre inkább tért hódít a gyertyán.

A gyérítések visszatérési ideje 10 év volt.

A gyérítési anyagot csaknem teljes egészében tűzifának készítették fel.

Tisztítás

A tisztítási korhatár 20—25 év volt. Ez alatt háromízben érintették a fiatalost nevelővágással: a természetes felújítás eredményeképpen létrejött csemetésben 5 éves korban sarjleverést végeztek, 10—15 év között volt esedékes a tulajdonképpeni első tisztítás (ekkor — a sarjak irtása mellett — 80—100 cm-es hálózat kialakítására törekedtek, a kitermelt anyag teljes egészében a munkavállaló lett), 20—25 éves korban következett a második tisztítás (ennél — a sarjak kivágásán kívül — a 100—120 cm-es hálózat kialakítása volt az elérendő cél, a munkát már részes alapon végezték).

Erdősítés

A felújításról már említést tettünk a véghasználat tárgyalása során. Itt csupán még egyszer aláhúzzuk a természetes felújítás általános gyakorlatát és a sarjaztatás mellőzését. Figyelemreméltó, hogy a természetes felújítások az akkor is nehézséget okozó kőrisesedés és a maival közel azonos mérvű vadsűrűség ellenére is a legtöbbszörre sikerültek. Mesterséges erdősítést még seholsem találunk e korban a szóban levő erdő területén.

Mellékhasználatok

A legszámottevőbb mellékhaszonvétele mindenkor a *vadászat* volt. Ezt hosszú időn keresztül — a II. világháború végéig — az Országos Tiszti Kaszinó gyakorolta. Egy időben *Orosdy* volt báró is bérelte a Pilishegy vadászati jogát. A vadsűrűség az I. világháború végére visszaesett, de kb. 1930-tól kezdve a maival azonos mértékű.

A csipke, gomba, kökény, málna, moha, sajmeggy és som szervezett gyűjtését árverésen adták bérbe. Az erdei legeltetést szigorúan tiltották. A szénégetésnek nagy múltja volt az I. világháború előtt. A hajdani boksák maradványait lépten-nyomon megtaláljuk a Pilistetőn. A kőszedés és főleg a mészégetés jelenleg is életképes és jól jövedelmező foglalkozás.

*

A mai erdészet többi községhatárában az alábbi nevű jelentősebb erdőbirtokos családok gazdálkodtak 1945-ig:

Budakalász: *Almássy, Schiszler és Vogel.*

Csobánka: gróf *Teleki József.*

Pilisszántó: *Baross, Bodzenhardt, Heim és Longa.*

Pomáz: *Dreher, dr. Koronka, báró Podmaniczky, báró Radvánszky, gróf Teleki József, Zboray és Watay.*

E hajdani magánerdőkben lényegesen alacsonyabb színvonalú erdőgazdálkodás folyt, mint a szomszédos közalapítványi birtokon. Az erdőt szinte kizárólag csak vadászatra alkalmas területnek és tűzifanyerő helynek tekintették. Ezenkívül idős emberek számottevő cserkéregtermelést említenek még az I. világháborút megelőző időkből. Részleteiben nézve az erdőgazdálkodás fő ágazatait, a következőket írhatjuk:

Véghasználat

Kizárólag térszakozásos tarvágást alkalmaztak csak, 40—60 éves vágáskorral, sarjerdő üzemmódban.

Gyérítés és tisztítás

20—30 éves korban egy alapos „megritkítást” végeztek. A közepes és gyenge állományokban ez volt az egyetlen nevelővágás a véghasználatig. A néhány jobb erdőrészletben ezen kívül még egy-egy gyenge erélyű negatív gyérítés is történt.

Mellékhasználat

Az inkább „főhasználat”-számba menő vadászatot valamennyi magánerdőbirtokos nagy buzgalommal gyakorolta, — egyénileg, vagy kifejezetten e célból meghívott vendégei társaságában. Az erdei legeltetés mértéke nem volt számottevő. A néhány éves sarjfelújításokba egyáltalában nem hajtották be a legelő jószágot. Egyéb mellékhaszonvételek gyakorlatilag nem voltak.

*

A régi magánerdőbirtokosok között kiemelkedő hely illeti meg gróf *Teleki Józsefet*. Ő — Csobánka és Pomáz jelentős részét birtokolva — az előbbinél lényegesen szakszerűbb erdőgazdálkodást vezetett be az 1920-as évek legelején, hiszen okleveles erdőmérnök volt. Ténykedését hajdani alkalmazottja, a ma is élő *Hrahoviczki Mihály* erdész visszaemlékezése alapján ismerjük.

Véghasználat

Az I. világháború után megszüntette az alacsony vágásfordulóval együtt járó sarjerdő-üzemmódot. 80—100 évre emelte fel tölgyesei vágáskorát. Tarvágást csak indokolt esetben végzett, de tuskóirtással és makkvetéssel biztosította a szakszerű, fafajcserés felújítást (pl. Pomáz 2/A, 3/A, 19/A és a Csobánka-budzsáki tölgyes). Szándéka volt a természetes felújítás, sőt a szálalás bevezetése.

A véghasználati iparifakihozatal 5% körül mozgott az épületfa és szerhasáb termelése révén.

Napszámfizetés helyett lehetőleg teljesítménybért alkalmazott. Pl. 1931-ben 1 pengőt adott 1 eürm. (akkor 100 × 100 × 120 cm) dorongtűzifa felkészíté-

séért; ugyanilyen sarangméretű hasáb-tűzifának 1,20 pengő volt a termelési díja.

Gyérítés

Erdei rendbehozatala és a felemelt vágáskor miatt főleg gyérített. Gyenge erélyű, negatív jellegű, gyomfa, sarj- és villásfa kivágását szorgalmazó gyérítéseit a közalapítványi gyérítésekhez hasonlóan végezte.

Tisztítás

Egyedül ezt a munkát végeztette részes alapon. Ma már meglepő, hogy tisztítási korhatára 40—45 év volt. Az első alkalommal csak a bozótot, főleg a tuskés cserjéket irtották fiatalosaiban; második lépésként az elnyomott fák kerültek fejsze alá; harmadszorra kitermeltették az összes gyomfát. Így valóban „befejezett erdőt” adott át a fahasználatnak a további gyérítések és a véghasználat elvégzése céljából.

Erdősítés

Tuskóirtásos véghasználatát és makkvetéssel történő fafajcserés erdőfelújítását már említettük.

Ő az első, aki a környéken *erdőtelepítést* végzett (Pomáz 3/B, 5/D—E, 15/D és 25/D). Kár, hogy alkalmazott fafaja az akkor szinte egyedül elfogadott akác volt.

Mellékhasználat

Szintén szenvedélyes vadász és vadászvendéglátó, de ugyanakkor gondos és körültekintő vadgazda is volt. Legeltetést és melléktermékgyűjtést egyáltalán nem engedélyezett.

A II. VILÁGHÁBORÚTÓL NAPJAINKIG

Az 1945. évi állami tulajdonbavételtől 1953-ig a Budapesti Állami Erdőgazdasághoz tartozott az erdészet. Az ekkor történt átszervezés óta a Pilisi Állami Erdő-, majd 1970. január 1-től Parkerdőgazdaság kötelékében gazdálkodik. E legutóbbi kort már egyénileg is jól ismerjük. Az erdészet átélte a gyors egymásutánban következő szakmai irányzatokat:

— az 1940-es évek végén a háború utáni kényszer diktálta vágáskor-leszálítás;

— az 1950-es évek elején a fenyvesítés. Ennek eredménye a sok jólsikerült, fenyővel végzett fafajcserés állományátalakítás főleg Csobánkán (*Budzsák*) és a pilisszentkereszti *Kakashegy* lábánál; ezek mellett — sajnos — kevésbé szerencsés új fenyveseket is találunk (Kétbükkfanyereg környéke, Pilis-gerinc, Pomáz-Morgó);

— az 1950-es évek közepe táján a pozitív gyérítésre való áttérés és a „V”-fa jelölés;

— 1960 körül a nyárasítás. Ennek „gyümölcse” szerencsére csak egy rontott erdő: a Pilisszentkereszt 39/C;

— ezt követte 2—3 év múlva az erdőtípológia és az erdősítés térhódítása;

— 1970 óta a közjóléti-, ill. park- és üdülőerdőgazdálkodásra való áttérés szemtanúi vagyunk. Ez jelenleg a kibontakozás időszakában van.

Irodalom: Dr. Erdélyi István: *A pilisi erdők régészeti emlékei* (AZ ERDŐ 1973. 2. sz.). — Halász Zoltán: *Budapest—Pilis—Vértes—Gerecse* (Panoráma könyvek Bp. 1959.). — Dr. Prokopp Gyula: *Pilisszentlélek* (VIGILIA 1972. 10. sz.). — *Pest megye műemlékei I.* (Bp. 1958.). — Régebbi üzemtervek.